

Анатоль  
ЖЫТКО

## Веравызнальны склад дваранства Беларусі 1861—1914 гг.

**Б**еларусь адрознівалася ад іншых рэгіёнаў Расійскай імперыі тым, што тут у 5 заходніх губернях было сканцэнтравана звыш 20% патомных дваран Еўрапейскай Расіі. Удзельная вага вышэйшага саслоўя сярод насельніцтва ў 1858 г. складала 4,5%, у той час як у 50 губернях еўрапейскай часткі імперыі ў сярэднім толькі 1%<sup>1</sup>.

Пытанне аб веравызнанні беларускага дваранства нясе на сабе не столькі рэлігійнае, колькі палітычнае і культурна-нацыянальнае адценне. Рэлігійнае ў тым сэнсе, што вышэйшае саслоўе Беларусі было падзелена на дзве асноўныя часткі — на праваслаўных і католікаў. Гэты падзел абумовіў і палітычную арыентацыю беларускага дваранства: католікі — на каталіцкую Польшчу, а праваслаўныя — на Расію. Калі ўлічыць, што Беларусь (ВКЛ) з сярэдзіны XVI ст. разам з Польшчай утварыла канфедэратыўную, а пазней федэратыўную дзяржаву — Рэч Паспалітую, то гэта абумовіла пераход значнай часткі беларускай шляхты ў каталіцызм.

З другога боку, падзелы Рэчы Паспалітай і ўключэнне Беларусі ў склад Расійскай імперыі прывялі да рэлігійнага і палітычнага ўціску беларускай шляхты. Гэта з'явілася адной з палітычных перадумоў фарміравання нацыянальнай самасвядомасці беларускага каталіцкага і, за вельмі рэдкім выключэннем, праваслаўнага веравызнання.

Дваранства Беларусі, як і каталіцкае святарства, было самай высокаадукаванай часткай беларускага грамадства. Таму менавіта яно рэкрутавала з свайго асяроддзя нацыянальную інтэлігенцыю. Менавіта ў яе асяроддзі выспявала дэмакратычная ідэя барацьбы за нацыянальнае вызваленне. Аднак да пачатку XX ст.

ЖЫТКО Анатоль Паулавіч — загадчык кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычных навук БДПУ імя М.Танка, кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1957 г. у в. Мінчы Ляхавіцкага раёна Брэсцкай воластці. Скончыў гістарычны факультэт МДШ імя М.Горкага. Працаваў настаўнікам Самахвалавіцкай СШ Мінскага раёна. Даследуе праблемы гісторыі дваранства Беларусі. Мае звыш 30 навуковых, навукова-метадычных прац.

кола гэтых людзей было не надта шырокае. Таму царскія ўлады закрылі вышэйшыя навучальныя ўстановы ў краі, увялі абмежаванні для набыцця вышэйшай адукацыі дваранамі-католікамі, а то і проста высылалі іх за межы Беларусі. За мэту ставілася ліквідацыя патэнцыяльнага нацыянальнага сепаратызму (з пункту гледжання расійскіх улад) беларускага вышэйшага саслоўя.

Як бачым, пытанне аб веравызнанні беларускага набілітэту — гэта не толькі рэлігійны, але і палітычны аспект.

Звернемся да гістарычнага аспекту гэтай праблемы.

Доўгі час існавала блытаніна па пытанні, каго ж разумець пад тэрмінамі “рускія дваране”, “дваране рускага паходжання”, “няпольскага” і “польскага паходжання”. Гэта выклікала пэўныя цяжкасці ў вызначэнні этнічнай прыналежнасці дваран. Так, у 1878 г. ігуменскі прадвадзіцель дваранства прадставіў спіс павятовага дваранства праваслаўнага веравызнання. Іх колькасць складала 198 чалавек, у тым ліку 1 пратэстант (князь П.Вітгенштэйн) і 1 рэфарматар (буйны землеўласнік А.Грабоўскі). Аднак мінскі губернерскі прадвадзіцель дваранства на тытульным лісце спіса пазначыў: “Дайце спіс землеўласнікаў рускага паходжання”. У другім спісе значыўся толькі 41 землеўласнік — у асноўным велікаросы праваслаўнага веравызнання. Відаць, астатнія 157 чалавек, за выключэннем П.Вітгенштэйна і А.Грабоўскага, былі праваслаўнымі беларусамі<sup>2</sup>.

Упершыню тэрмін “асоба польскага паходжання” сустракаецца ў законе ад 10 снежня 1865 г., паводле якога такім людзям было забаронена набываць землі ў 9 заходніх губернях. Літаральны сэнс гэтага тэрміна азначаў прыналежнасць да польскай нацыянальнасці. Аднак наконт таго, хто ў Заходнім краі з’яўляецца “асобай польскага паходжання”, у законе нічога не гаварылася<sup>3</sup>.

З цягам часу ў адміністрацыйнай практыцы ўсталявалася атаясамліванне паняццяў “польскае паходжанне” і “рымска-каталіцкае веравызнанне”. Па сутнасці, усіх беларускіх дваран-католікаў залічвалі да “асоб польскага паходжання”. Толькі напрыканцы 1904 г. П.Святаполк-Мірскі, які быў прызначаны міністрам унутраных спраў (да гэтага ён з’яўляўся віленскім генерал-губернатарам), зрабіў спробу ўраўняць у правах мясцовых дваран-католікаў 9 заходніх губерняў з рускім дваранствам. У запісцы, падрыхтаванай яго ведамствам, у прыватнасці, гаварылася: “У той час, як задача ўрада ў адносінах да Заходняга краю павінна была б мець за мэту раз’яднанне паняццяў, ці, больш дакладна, з’яў каталіцызму і паланізму, іншымі словамі, развіццё ў свядомасці мясцовага насельніцтва думкі, што яно хоць і каталіцкае, але не польскае., нашы законы імкнуцца пераканаць няпольскія народнасці ў тым, што раз яны католікі, то значыць і палякі”<sup>4</sup>.

Зразумела, што такі падыход быў выкліканы палітычнымі матывамі, а не толькі асабістым меркаваннем міністра. Напярэдадні рэвалюцыі абвастрылася нацыянальнае пытанне. Шмат партый выступіла з патрабаваннем права на нацыянальнае самавызначэнне нярускіх народаў. Узмацняўся і польскі нацыянальны рух за аднаўленне дзяржаўнасці Польшчы ў межах 1772 г. Заявіла пра сябе Беларуска сацыялістычная грамада, якая выступала за поўнае самавызначэнне народаў.

Таму ў якасці абгрунтавання сваёй пазіцыі міністэрства ўнутраных спраў зрабіла наступную выснову: “Садзейнічанне ў сучасны момант развіццю самасвядомасці няпольскіх народнасцей у Заходнім краі шляхам скасавання ў адносінах да іх існуючых абмежаванняў з’яўляецца задачай урада”<sup>5</sup>.

Хоць міністэрства і прапанавала ўраўняць у правах усіх дваран-католікаў Заходняга краю з рускім вышэйшым саслоўем, аднак Кабінет міністраў, які працоўваў законапраект па гэтаму пытанню, увёў пэўныя абмежаванні.

Так, паводле закона ад 1 мая 1905 г., працэдура выяўлення нацыянальнасці дваран-католікаў завядалася складанай. Напрыклад, каб купіць зямлю, католік павінен быў звярнуцца з пісьмовай просьбай да губернатара. Той даручаў земскаму начальніку скласці анкету, якая ўключала наступныя пункты:

1. Народнасць прасіцеля па яго паходжанню;
2. Гутарковая мова сям'і прасіцеля;
3. Заява прасіцеля аб тым, да якой народнасці ён сам сябе прылічвае;
4. Заключэнне асобы, якая збірала звесткі, пра народнасць прасіцеля на падставе атрыманых дадзеных;
5. Веравызнанне прасіцеля.

Прывядзём у прыклад анкету двараніна Гродзенскага павета Сарасюка, які хацеў купіць 5 дзес. зямлі. На 1-м і 3-м пытаннях памечана — беларус. Гутарковая мова сям'і — беларуская, але размаўляюць і на польскай. Веравызнанне — католік. Заключэнне земскага начальніка пра нацыянальнасць прасіцеля — беларус<sup>6</sup>.

Такі складаны парадак вызначэння нацыянальнасці дваран-католікаў прыводзіў да злоўжыванняў з боку мясцовай адміністрацыі. Аднак гэта быў крок наперад у параўнанні з папярэдняй практыкай, калі нацыянальнасць дваран вызначалася толькі па веравызнанню.

На скаргу двараніна Вілейскага павета Корвін-Саковіча ў Сенат на віленскага генерал-губернатара, які адмовіў яму ў выдачы пасведчання на права куплі зямлі, быў выдадзены ўказ Сената ад 21 чэрвеня 1910 г. Там, у прыватнасці, адзначалася, што ў законе ад 1 мая 1905 г. няма дакладнага вызначэння паняцця "асоба польскага паходжання". Таму толькі генерал-губернатар ці губернатар як прадстаўнікі вышэйшай адміністрацыі маглі вырашыць падобныя справы, тым больш што яны носяць "не юрыдычны, а палітычны характар". І далей: "Сцвярджэнне прасіцеля Корвін-Саковіча, быццам законам 10 снежня 1865 г. забараняецца набываць маёнтакі ў Заходнім краі толькі асобам польскага паходжання ў сэнсе выхадцаў з 10 губерняў Царства Польскага, няправільнае. Паняцце "асоба польскага паходжання" неабходна разумець не ў сэнсе этнаграфічным, а культурна-палітычным. З гэтага пункту гледжання мясцовыя ўраджэнцы літоўцы, жмудзіны, беларусы і г. д. могуць з'яўляцца асобамі польскага паходжання, калі яны засвоілі польскую нацыянальнасць"<sup>7</sup>.

Што ж датычыцца нацыянальнай прыналежнасці Корвін-Саковіча, то Сенат даў наступнае тлумачэнне: "Ужыванне прасіцелем у сям'і польскай мовы і прыналежнасць яго да рымска-каталіцкай царквы, інтарэсы якой у Заходнім краі часта супадаюць з інтарэсамі польскай народнасці..., дае падставу аднесці яго да "асобы польскага паходжання"<sup>8</sup>.

З гэтага тлумачэння Сената вынікае, што ўсе мясцовыя дваране-католікі, якія ў сямейным побыце ўжывалі польскую мову, адносіліся да палякаў. Вырашэнне ж, хто з дваран каталіцкага веравызнання з'яўляецца беларусам ці палякам, аддавалася на волю мясцовай улады.

Дакументы сведчаць, што буйных землеўласнікаў мясцовыя ўлады лічылі рускімі (праваслаўныя, лютэране, магаметане) і палякамі (католікі). Так, у спісе дваран Ігуменскага павета за 1912 г. з 70 дваран-памешчыкаў, якія валодалі зямлёй у памеры звыш 400 дзес., 22 адзначаны як рускія, а 48 як католікі. 1 425 дваран, якія мелі менш за 400 дзес., падзелены на католікаў і праваслаўных. Першыя па нацыянальнасці запісаны як палякі, а другія — як рускія. Толькі 18 чалавек вызначаны не па веравызнанню, а па нацыянальнасці — беларус. Гэта былі дробназемельныя дваране, якія валодалі ад 6 да 51 дзес. зямлі<sup>9</sup>.

У 1912 г. у спісах выбаршчыкаў у Дзяржаўную думу ад Барысаўскага павета было зарэгістравана 460 дваран-землеўласнікаў, якія валодалі зямлёй да 400 дзес. Усе яны, незалежна ад веравызнання, запісаны беларусамі. Ім належала 14 071 дзес. зямлі, або ў сярэднім па 30,6 дзес. на кожнага. Сярод буйных землеўласнікаў (73 чалавекі) усе выключна праваслаўныя фігуравалі як рускія, а католікі — як палякі<sup>10</sup>.

На жаль, у спісах выбаршчыкаў іншых паведаў адсутнічаюць падзелы на саслоўі. Таму выявіць дваран з гэтых спісаў немагчыма.

Вызначыць веравызначальны склад усяго вышэйшага саслоўя Беларусі даволі складана. У афіцыйных дакументах ёсць звесткі толькі пра дваран-землеўласнікаў, але яны складалі нязначную частку саслоўя. Паводле падлікаў З.Я.Тальвiрскай, на пачатку 60-х гг. XIX ст. толькі 14% патомных дваран мелі зямельныя ўладанні і прыгонных сялян<sup>11</sup>. Аднак гэтыя падлікі зроблены па матэрыялах толькі 3 павеатаў Мінскай губерні і не могуць цалкам характарызаваць увесь рэгіён. Напрыклад, у Лепельскім павеце ў 1892 г. налічвалася 605 сем'яў патомных дваран, з якіх 378 (62,5%) з'яўляліся беззямельнымі, а 227 (37,5%) валодалі зямельнымі надзеаламі<sup>12</sup>.

У 1862 г. у 5 беларускіх павеатах Віцебскай губерні дваран-землеўласнікаў было 804 чалавекі. Калі сярэдняя сям'я складалася з 5—6 чалавек, то з членамі сямей іх было 4—4,8 тыс. чалавек. У гэтым жа годзе тут было зарэгістравана 15 965 усіх патомных дваран з сем'ямі. Такім чынам, на долю зямельных прыпадала 25—30%<sup>13</sup>.

Беззямельныя дваране былі пераважна мясцовага паходжання. Па свайму ўкладу жыцця (за выключэннем дваран-чыноўнікаў і афіцэраў) яны набліжаліся да сялянства, а па веравызначанню падзяляліся на католікаў і праваслаўных. Хутчэй за ўсё, праваслаўных сярод іх было значна больш, чым сярод дваран-землеўласнікаў. Так, сярод беззямельных і малазямельных шляхціцаў Магілёўскай губерні ў 1865 г. 21,1 тыс. (з сем'ямі) была праваслаўнага і 16,5 тыс. — каталіцкага веравызначання<sup>14</sup>.

У 1862 г. у Віленскай, Віцебскай, Гродзёнскай, Мінскай і Магілёўскай губернях пражывала 9 929 памешчыкаў, якія валодалі землямі. 9 261 чалавек (93,3%) з'яўляліся дваранамі-католікамі. Найбольшы працэнт праваслаўных быў у Віцебскай губерні (12,6%), а найменшы — у Мінскай (1,9%)<sup>15</sup>. Да 1865 г. доля праваслаўных дваран-землеўласнікаў у Мінскай губерні павялічылася. З 1 668 памешчыкаў 81 (4,9%) быў праваслаўным, 22 (1,3%) — магаметанамі, 12 (0,7%) — лютэранамі і 1 553 чалавекі (93,1%) — католікамі<sup>16</sup>.

Забарона набываць дваранам-католікам зямлю ў Заходнім краі па закону 10 снежня 1865 г., акрамя як перадаваць у спадчыну, і іншыя абмежаванні, а таксама прадастаўленне льготных умоў рускім дваранам прывялі да рэзкага павелічэння праваслаўнага набілітэту. Акрамя таго, частка каталіцкага дваранства, якая не вытрымала ўціску з боку царскіх улад, вымушана была прыняць праваслаўе. Праўда, такіх фактаў няшмат, але яны былі. У 1865 г. у Гродзёнскім і Пружанскім павеатах 13 дваран-католікаў перайшлі ў праваслаўе<sup>17</sup>. Калі ў 1862 г. у Віцебскім павеце налічвалася 20 праваслаўных, 7 лютэран (разам у іх было 29 маёнткаў) і 140 католікаў-памешчыкаў (146 маёнткаў), то ў 1876 г. колькасць праваслаўных і лютэран, якія мелі зямлі звыш 100 дзес., склала ўжо 67 чалавек (69 маёнткаў), а католікаў — 178 чалавек (143 маёнткі)<sup>18</sup>. Усяго ж у 5 беларускіх павеатах Віцебскай губерні налічвалася 114 чалавек праваслаўных (93 уладанні) і 831 католікаў дваран (737 уладанняў), якія валодалі землямі да 100 дзес. Сярод памешчыкаў, якія мелі ад 100 да 500 дзес., было 141 чалавек праваслаўных і лютэран (113 маёнткаў, разам 25 220 дзес. зямлі) і 439 католікаў (351 маёнткаў — 75 986 дзес. зямлі). На долю буйнейшых землеўласнікаў, якія валодалі больш за 500 дзес. зямлі, прыпадала 130 праваслаўных і лютэран (107 маёнткаў — 193 611 дзес. зямлі) і 353 католікі (273 маёнткі — 387 506 дзес. зямлі)<sup>19</sup>.

У алфавітным спісе дваран беларускіх павеатаў Віцебскай губерні практычна адсутнічаюць родавыя дынастыі дваран-землеўласнікаў праваслаўнага веравызначання. Гэта сведчыць пра тое, што праваслаўныя і лютэране набылі зямлю ў апошнія гады і паступова адціскалі каталіцкіх землеўладальнікаў.

Агульная колькасць дваран-землеўласнікаў па "Алфавітнаму поездному спіску 1876 г." склала 2 008 чалавек, у той час як па пазямельнаму перапісу 1877 г. зафіксавана толькі 1 338 чалавек. Справа ў тым, што па перапісу не ўлічваліся саўласнікі аднаго і таго ж маёнтка (звычайна сваякі), што, на наш по-

гляд, не адпавядае рэчаіснасці. Агульная колькасць зямлі ва ўладанні патомных дваран 5 паветаў па спісу 1876 г. складала 712 045 дзес., а па перапісу 1877 г. — 644 979 дзес.<sup>20</sup>. Гэта розніца ўзнікла ў выніку таго, запісвалі за сабой пустыі дваране ці не.

У беларускіх паветах Гродзенскай губерні з 1864 г. па 1870 г. набылі зямлю 148 землеўласнікаў рускага паходжання агульнай плошчай 203 840 дзес., або ў сярэднім па 1 377,3 дзес. на чалавека. Па веравызнанню яны падзяляліся на праваслаўных (137 чалавек), лютэран (9 чалавек) і магаметан (2 чалавекі). Толькі 19 з іх запісаліся ў губернскаму дваранскаму радаслоўную кнігу. Да канца 1871 г. колькасць рускіх дваран-землеўласнікаў павялічылася да 177 чалавек. З іх 168 (94,9%) былі выхадцамі з цэнтральных губерняў імперыі, а 9 (5,1%) з'яўляліся мясцовымі ўраджэнцамі<sup>21</sup>.

Да 1904 г. доля праваслаўных патомных дваран-землеўласнікаў у 5 заходніх губернях значна павысілася. Па іх колькасці губерні размеркаваліся наступным чынам: Мінская губерня — 1 760 чалавек, Магілёўская — 1 551, Віленская — 648, Віцебская — 591, Гродзенская — 342 чалавекі. Дваран-католікаў больш за ўсё было ў Віленскай губерні — 4 071 чалавек і Мінскай — 3 013 чалавек, а найменш у Віцебскай губерні — 1 159 і Гродзенскай — 1 397 чалавек. Найбольшай колькасцю зямлі валодалі дваране-католікі Мінскай губерні — 1 621 337 дзес. і Віленскай губ. — 1 050 011 дзес., а найменшай у Гродзенскай губерні — 513 338 дзес. зямлі<sup>22</sup>.

Нягледзячы на захаваны ўрада па насаджэнні рускага землеўладання ў краі, і ў 1904 г. колькасць дваран-землеўласнікаў каталіцкага веравызнання ў гэтых губернях была дамінуючая. Так, у Віленскай губерні яны складалі 86,3%, Гродзенскай — 80,3%, Віцебскай — 67,0%, Мінскай — 63,1%, Магілёўскай — 53,2%, хоць у руках некатолікаў у разліку на аднаго ўласніка было больш зямлі, чым у католікаў. У Магілёўскай губерні праваслаўныя, лютэране і магаметане мелі 756 857 дзес. зямлі, ці 53,5% усяго дваранскага землеўладання губерні. У Мінскай губерні ім належала 1 372 060 дзес. (45,8%), у Віцебскай — 493 562 дзес. (43,7%), Гродзенскай — 307 275 дзес. (37,4%), Віленскай — 317 691 дзес., ці 23,2%<sup>23</sup>. Таму невыпадкова, што земскае самакіраванне ў 1911 г. уводзілася толькі ў 3 беларускіх губернях (Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай), дзе было больш моцным землеўладанне дваран праваслаўнага ці іншага, некатоліцкага, веравызнання.

Ва ўсіх губернях католікі значна пераважалі па колькасці ўласнікаў зямлі, якія мелі да 150 дзес. З аднаго боку, гэта тлумачыцца мясцовым паходжаннем большасці католікаў, таму перыядычныя сямейныя падзелы прыводзілі да драблення ўладанняў, з другога ж — палітыкай урада па абмежаванні каталіцкага землеўладання.

Акрамя гэтага, трэба мець на ўвазе, што дваранам рускага паходжання зямля часта належала фармальна. Яны не імкнуліся зліцца з мясцовым (у асноўным каталіцкім) дваранствам, не запісваліся ў дваранскія радаслоўныя кнігі, толькі нязначная частка іх пражывала ў купленых маёнтках. Не зважаючы на інструкцыю ад 23 ліпеня 1865 г., якая забараняла здаваць набытыя ў краі землі ў арэнду асобам нярускага паходжання, рускія дваране абыходзілі закон. Яўрэі ці дваране-католікі за пэўную ўзнагароду выкарыстоўвалі дваран рускага паходжання як падстаўных асоб пры набыцці зямельнай уласнасці ў Беларусі. Так, у 1892 г. князь Урусаў у сваім пісьме на імя віленскага генерал-губернатар паведамляў, што 95% рускага землеўладання ў краі знаходзіцца ў руках яўрэяў. Толькі ў Бельскім, Брэсцкім і Кобрынскім паветах ён налічыў 86 буйных маёнткаў, у якіх гаспадарку вялі яўрэі<sup>24</sup>.

Значнае распаўсюджанне атрымала ў краі і субарэнда. Вось адзін з тыповых прыкладаў. Рускі дваранін, які набыў маёнтка Дурычы ў Брэсцкім павеце, здаў яго ў арэнду мясцоваму праваслаўнаму святару Шпакоўскаму. У 1892 г.

спраўнік разгледзеў скаргу сялян, якія працавалі ў гэтым маёнтку. Ён даведаўся, што сам Шпакоўскі ні разу не быў у маёнтку, а сапраўдным арандатарам з'яўляўся яўрэі Найман<sup>25</sup>.

Звычайна яўрэі пасяляліся ў маёнтках у якасці вінакураў, сыра- і масларобаў, арандатараў корчмаў і г. д. Пад такім прыкрыццём праз падстаўных асоб яны становіліся арандатарамі ці гаспадарамі маёнткаў.

Калі ўлічыць той факт, што па ініцыятыве віленскага генерал-губернатара М. Мураўёва з канца 1864 г. асобам польскага паходжання было забаронена браць у арэнду фермы, млыны, вінакурні і іншыя промыслы, то становіцца відавочным, што землі, купленыя рускімі дваранамі, пераходзілі ў рукі яўрэяў<sup>26</sup>.

Вось яшчэ некаторыя сведчанні. У справаздачы магілёўскага губернатара на імя міністра ўнутраных спраў за 1898 г. адзначалася: "Нягледзячы на закон, які забараняе яўрэям купляць маёнткі, гэтыя пакупкі ўсё часцей і часцей ажыццяўляюцца пад прыкрыццём асоб рускага паходжання. У выніку праведзеных расследаванняў выяўлена, што здзелкі аб пакупцы буйных маёнткаў ажыццяўляюцца асобамі, якія ніколі іх не бачылі або заязджалі туды толькі для выгляду. На самай справе маёнткі купляюцца яўрэямі, якія карыстаюцца складаным становішчам уласніка. Пасля пакупкі па таннай цане яны высыкаюць каштоўны лес і прадаюць землі ўжо па высокай цане сялянам. Затым нязначная частка атрыманага барышу прыпадае асобе, якая дала сваё імя, а большая — яўрэю, які правёў аперацыю за свае сродкі або за грошы, якія ён наперад узяў у сялян-пакупнікоў"<sup>27</sup>.

У адным з сваіх выступленняў у Дзяржаўным савеце ў 1910 г. па пытанні аб увядзенні зямскага самакіравання ў Заходнім краі былы прэм'ер-міністр урада Расійскай імперыі С. Вітэ заявіў, што рускае землеўладанне тут нязначнае. Большая частка рускіх памешчыкаў не гаспадарыць самастойна, а здае свае землі ў арэнду ці проста спекулюе імі. Таму рускіх памешчыкаў Заходняга краю ён назваў землеўласнікамі-гастралёрамі<sup>28</sup>.

У заключэнні Мінскага губернскага камітэта аб патрэбах сельскагаспадарчай прамысловасці ў 1903 г. адзначалася, што "ў Заходнім краі рускія памешчыкі не жывуць у сваіх маёнтках, а даручаюць вядзенне гаспадаркі кіраўнікам з палякаў альбо іншаземцаў ці здаюць іх у арэнду. Палякі самі займаюцца гаспадаркай, жывуць на месцы і ўяўляюць сабою цесна згуртаваную групу аднадумцаў. Неабходна сказаць, што абсэнтызм усё больш і больш выяўляецца і сярод палякаў. Але на самай справе сярод рускіх землеўласнікаў ён сустракаецца значна часцей, што нават замяшчэнне пасадак прадвадзіцеляў дваранства выключна мясцовымі рускімі становіцца праблематычным"<sup>29</sup>.

Каб апраўдаць махінацыі рускіх пакупнікоў у краі, вялікадзяржаўная гістарыяграфія і публіцыстыка таго часу абвінавачвала дваран-католікаў. "Замкнутасць землеўласніцкай касты, яе варажасць да ўсяго рускага рабілі жыццё ўсякага новага рускага памешчыка невыносным. Нядзіўна, што шмат якія рускія памешчыкі праз 2—3 гады прадавалі маёнткі ці ў абыход законаў здавалі іх у арэнду тым жа палякам", — пісаў Вілінец<sup>30</sup>.

Такім чынам, статыстыка праваслаўнага землеўладання ў Беларусі значна завышана. Гэтыя землі пераразмяркоўваліся паміж католікамі і яўрэямі. Невыпадкова, што большасць дваран-праваслаўных, якія набылі землі ў Беларусі, не запісвалася ў мясцовыя радаслоўныя кнігі, бо не пражывала тут.

Відаць, працэнтныя суадносіны за 1904 г. паміж католікамі і некатолікамі нельга пераносіць і на беззямельных дваран. Урад падтрымліваў рускіх землеўласнікаў, беззямельным жа, акрамя дзяржаўнай службы, тут не было чаго рабіць. Таму сярод беззямельных хутчэй за ўсё пераважалі беларусы. Так, паводле дадзеных Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу за 1914 г., да вышэйшага саслоўя губерні былі прылічаны 424 чалавекі. З іх католікаў — 272 (64,1%),

праваслаўных — 141 (33,3%), магаметан — 11 чалавек (2,6%). З новага папаўнення 392 чалавекі (92,5%) з'яўляліся выхадцамі з 5 беларускіх губерняў і толькі 32 (7,5%) — з іншых губерняў імперыі<sup>31</sup>.

Такім чынам, прыналежнасць дваран да той ці іншай канфесіі не вызначала нацыянальнага паходжання прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя. Абсалютная большасць і праваслаўных, і католікаў была беларусамі. Толькі афіцыйныя структуры падзялялі дваранства Беларусі па веравызнальнай прыкмеце на рускіх і палякаў. Самі ж дваране так адназначна не ставіліся да сваёй нацыянальнасці. Пра гэта сведчаць і вынікі першага агульнарасійскага перапісу насельніцтва 1897 г. Так, звыш паловы патомных дваран, якія пражывалі ў паветах, назвалі сваёй роднай мовай беларускую, г. зн. лічылі сябе беларусамі, астатнія — палякамі, рускімі, татарами, літоўцамі і г. д.<sup>32</sup> Вызначыць дакладна колькасць дваран-беларусаў па канфесіях не ўяўляецца магчымым. Але папярэдні аналіз паказвае, што сярод іх былі прадстаўнікі розных рэлігійных плыняў.

<sup>1</sup> Жытко А.П. Колькасны склад дваранства Беларусі (1861—1914 гг.) // Пытанні гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі. Мн., 1997, сс. 62, 68.

<sup>2</sup> НА РБ, ф. 320, воп. 1, спр. 440, аа. 70—71.

<sup>3</sup> ПСЗ. Собр. П. Т. XL. Отд. II. № 42759.

<sup>4</sup> РДГА ў С.-Пецяярбургу, ф. 1283, воп. 1, спр. 41, а. 51адв.

<sup>5</sup> Там жа.

<sup>6</sup> НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 18, спр. 1069, аа. 6—8.

<sup>7</sup> НА РБ, ф. 1430, воп. 1, спр. 47705, аа. 75—76.

<sup>8</sup> Там жа, а. 8.

<sup>9</sup> Списки избирателей в Государственную думу по Игуменскому уезду. Игумен, 1912 (старонкі не пазначаны).

<sup>10</sup> Списки избирателей в Государственную думу по Борисовскому уезду. Борисов, 1912 (старонкі не пазначаны).

<sup>11</sup> Тальвирская З.Я. К вопросу о социальном облике мелкого дворянства в 1860-х годах (По материалам трех уездов Минской губ.) // Исторические исследования. М., 1970, с. 200.

<sup>12</sup> НА РБ, ф. 2521, воп. 2, спр. 30, аа. 1—1215.

<sup>13</sup> Там жа, ф. 1430, воп. 71, спр. 31667, аа. 18—19; Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. Ч. 1. Витебск, 1865, сс. 196—197.

<sup>14</sup> Опыт описания Могилевской губернии. Кн. 1. Могилев, 1882, с. 603.

<sup>15</sup> РДГА ў С.-Пецяярбургу, ф. 1282, воп. 1, спр. 365, аа. 96—97.

<sup>16</sup> НА РБ, ф. 319, воп. 1, спр. 1756, а. 3.

<sup>17</sup> НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 28, спр. 1049, 1283, 1286адв., 1291.

<sup>18</sup> НА РБ, ф. 1430, воп. 1, спр. 31667, аа. 18—49; Алфавитный поуездный список дворян Витебской губернии на 1876 год // Памятная книжка Витебской губернии на 1878 год. Витебск, 1878, сс. 260—276.

<sup>19</sup> Там жа.

<sup>20</sup> Там жа.

<sup>21</sup> НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 6, спр. 2021, аа. 39—94; воп. 7, спр. 14, аа. 8—13, 20—27, 29—34, 36—43, 46—55.

<sup>22</sup> РДГА ў С.-Пецяярбургу, ф. 1276, воп. 1, спр. 106, аа. 65; ф. 1283, воп. 1, спр. 41, аа. 9, 11, 20, 30, 40.

<sup>23</sup> Там жа.

<sup>24</sup> НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 18, спр. 166, а. 118.

<sup>25</sup> Там жа, аа. 34—35.

<sup>26</sup> Там жа, воп. 34, спр. 2744, аа. 1—1адв.

<sup>27</sup> РДГА ў С.-Пецяярбургу, ф. 1282, воп. 3, спр. 279, а. 29.

<sup>28</sup> Государственный Совет.: Стенографический отчет, сессия VI. СПб., 1910, стб. 816.

<sup>29</sup> РДГА ў С.-Пецяярбургу, ф. 1233, воп. 1, спр. 238, а. 30.

<sup>30</sup> Вилинец. Русское землевладение в Северо-Западном крае // Русский вестник. Т. 297. 1905, май, с. 229.

<sup>31</sup> НА РБ, ф. 319, воп. 1, спр. 770, аа. 1—359.

<sup>32</sup> Падлічана аўтарам па матэрыялах першага усеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г.